



MAGDALENA PIETRZAK

ORCID: 0000-0002-2136-356X

Uniwersytet Łódzki

magdalena.pietrzak@uni.lodz.pl

Emocjonalny wymiar polemiki prasowej o Eusapię Palladino i mediumizm w felietonach Aleksandra Świętochowskiego

Słowa kluczowe

Eusapia Palladino, mediumizm, felieton

Key words

Eusapia Palladino, mediumship, column

1. Informacje wstępne

Początki polskiego spirytyzmu, współokreślanego także mianem *mediumizmu*¹, przypadają na połowę XIX wieku². Wtedy to w kilku gazetach i czasopismach³ zamieszczone zostały

¹ W Słowniku warszawskim leksem *mediumizm* ma dwa znaczenia, 1. ‘doktryna, przypisująca takie niezbadane objawy tajemnicze, jak mechaniczne działanie bez kontaktu i materializację, wpływom ideoplasmii a. bezwiednej działalności psychicznej mediów’, 2. ‘ogół objawów, zachodzących za sprawą osób, zwanych mediami’, zob. Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. 2, [hasło] *medjumizm*, dostęp 21.01.2024, <https://crispa.uw.edu.pl>. Zjawiska mediumiczne niekiedy określano mianem spirytystycznych (zob. Izabela Trzcińska, Monika Rzeczycka, „Oblicza polskiego ezoteryzmu 1890–1939”, w: *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939. Formacje, ludzie, idee*, t. 2, red. Monika Rzeczycka, Izabela Trzcińska (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2019), 9–10. Wielu XIX-wiecznych badaczy zjawisk mediumicznych (w tym Julian Ochorowicz) odrzuciło tzw. hipotezę spirytystyczną. Dowodzono, że zjawiska obserwowane na seansach są wywoływane nieznanymi właściwościami ludzkiej psychiki, a nie aktywnością duchów. Walczono także o uznanie nowego kierunku badań, który proponowali nazwać metapsychologią, mediumizmem lub parapsychologią (zob. Anna Mikołajko, „Spirytyzm czy mediumizm? O polskich zmaganiach ze zjawiskami przeczącymi nauce”, w: *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939. Formacje, ludzie, idee*, t. 2, red. Monika Rzeczycka, Izabela Trzcińska (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2019), 49.

² Trzcińska, Rzeczycka, „Oblicza”, 9–10.

³ Mikołajko, „Spirytyzm”, 49.

informacje o nietypowych zdarzeniach mających miejsce podczas spotkań spirytystycznych: stoły przesuwaly się bez udziału siły rąk ludzkich, lewitowały przedmioty, a osoby nazywane medium komunikowały się z duchami zmarłych. Jak dowodzi Anna Mikołajko⁴, do wzrostu zainteresowania praktykami spirytystycznymi, a zwłaszcza możliwością kontaktu ze zmarłymi, przyczyniła się epidemia cholery, która w 1852 roku dotknęła ziemie Kongresówki, a szczególnie Warszawę. W latach 50. i 60. XIX wieku w prasie polskiej często publikowano teksty opisujące kolejne eksperymenty z poruszającymi się stolikami oraz podejmujące próbę wytłumaczenia niezwyklej zjawisk⁵. W takim właśnie klimacie wzrastał ich przyszły badacz Julian Ochorowicz⁶ – filozof i psycholog, który w serii artykułów zatytułowanych *Wycieczka po nowe prawdy* publikowanych na łamach „Kuriera Warszawskiego”⁷ opisywał rzymskie doświadczenia z udziałem Eusapii Palladino, i na którego zaproszenie Włoszka przyjechała do Warszawy w listopadzie 1893 roku.

1.1. Kim była Eusapia Palladino⁸?

Eusapia Palladino (Paladino) (1854–1918) to włoska spirytystka i medium. Stała się sławna dzięki publicznym seansom organizowanym w latach 90. XIX wieku najpierw we Włoszech, głównie w Mediolanie, a następnie w innych miastach europejskich, m.in. w Warszawie (1893, 1894 i 1898), Paryżu czy Neapolu. Podczas spotkań miały miejsce nietypowe zdarzenia, poruszały się meble, lewitowały stoły, zaczynały grać instrumenty, materializowały się przedmioty. W celu weryfikacji prawdziwości zjawisk w seansach uczestniczyli wybitni przedstawiciele ówczesnej nauki, głównie z zakresu psychologii oraz nauk ścisłych, w tym francuski lekarz i fizjolog, laureat Nagrody Nobla z 1913 roku – Charles Richet, inny noblista (z 1926 r.), fizyk – Jean Perrin czy Cesare Lombroso – włoski psychiatra i kryminolog. W Paryżu w jednym z seansów brało udział małżeństwo Curie. Opinie naukowców były podzielone, jedni w obserwowanych zjawiskach widzieli potencjał do nowych odkryć, inni z dużym dystansem odnosili się do „niezwykłości” prezentowanych przez Palladino. Nie

⁴ Tamże, 50.

⁵ Streszczenia najważniejszych tekstów, zob. tamże, 51–76.

⁶ Julian Ochorowicz (1850–1917) – doktor filozofii, psycholog – to jeden z głównych przywódców i teoretyków pozytywizmu warszawskiego, odegrał znaczną rolę w jego kształtowaniu się. Dokonał wynalazków w dziedzinie telefonii, ale znacznie bardziej interesowały go zjawiska parapsychologiczne, studia nad mediumizmem i hipnozą; więcej na temat Ochorowicza zob. Henryk Markiewicz, *Pozytywizm* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999), 474; Mikołajko, „Spirytyzm”, 76–82; Jan Surman, „Julian Ochorowicz’s experiments with Eusapia Palladino 1894: The temporality of mass media and the crisis of local credibility”, *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 58 (2022): 28–30.

⁷ „Kurier Warszawski” 1893, numery 155–158 i 163–165.

⁸ Informacje dotyczące Eusapii Palladino, oprócz danych zawartych w artykułach prasowych, głównie XIX-wiecznych, można znaleźć w pracach: Mikołajko, „Spirytyzm”, 81–85; Surman, „Julian Ochorowicz’s”, 25–26, a także na stronach Wikipedii, zwłaszcza jej wydań w języku angielskim: dostęp 10.08.2023, https://en.wikipedia.org/wiki/Eusapia_Palladino oraz włoskim: dostęp 10.08.2023, https://it.wikipedia.org/wiki/Eusapia_Palladino.

brakowało także prób zmierzających do wykrycia celowego oszustwa. Na uniwersytetach w Paryżu i w Nowym Jorku przeprowadzono szereg eksperymentów, które dowiodły częściowych oszustw, jakich miała dopuszczać się Eusapia.

1.2. Eusapia w Warszawie

Zanim włoska mediumistka przybyła do Warszawy w listopadzie 1893 roku, znana była czytelnikom warszawskiej prasy, głównie z artykułów będących sprawozdaniami lub protokołami z doświadczeń mediumicznych z jej udziałem⁹. Istotny był zwłaszcza wspomniany już cykl publikacji pt. *Wycieczka po nowe prawdy* autorstwa Juliana Ochorowicza. Stanowił sprawozdanie z eksperymentów przeprowadzanych w Rzymie.

Doświadczenia rzymskie wywarły na polskim badaczu tak silne wrażenie, że postanowił je powtórzyć w Warszawie. Eksperymenty z Eusapią rozpoczęto pod koniec listopada 1893 roku, a do ich udziału zaproszono grono znanych i cenionych przedstawicieli różnych środowisk: naukowych, dziennikarskich, duchownych oraz artystycznych. Wśród uczestników znaleźli się m.in.: Bolesław Prus, Henryk Siemiradzki, generał Sokrates Starynkiewicz (były prezydent Warszawy), lekarze: Teodor Heryng (laryngolog), Władysław Wrześniowski (chirurg), przedstawiciele prasy: Ignacy Matuszewski (krytyk literacki, współpracownik „Przeglądu Tygodniowego”), Bronisław Rajchman (przyrodnik, publicysta)¹⁰. W gazetach, głównie warszawskich, sukcesywnie pojawiały się relacje z tychże seansów. Opisywane zjawiska były żywo komentowane. Wtedy też uwidocznił się podział na zwolenników i przeciwników mediumizmu. Z oczywistych względów w spór zaangażowały się redakcje powszechnie kojarzone z „młodą prasą” – „Przeglądu Tygodniowego” oraz „Prawdy”. Na Ochorowicza i zwolenników mediumizmu (zwanych *eusapistami*) wylała się fala krytyki za sprzeniewierzenie się nauce i propagowanie czarów. Przywołał znamienny komentarz pochodzący z felietonu Aleksandra Świętochowskiego:

Jego wywody [tj. Ochorowicza¹¹] roznieciły spór, w którym przyjęło udział kilku zapasników. **Jedni**, opierając się na prawach wiedzy ścisłej, **utrzymują, że zjawiska przeczące tym prawom muszą być oszustwem, że więc cztery nogi stołowe, unoszące się w górę, nie mogą obalić teorii Newtona, drudzy zaś sądzą, że trzeba przypuścić możliwość istnienia sił i praw nam nieznanych, które objawiają się ludzkości za pośrednictwem Eusapii i wogóle medyumizmu**. [...] **Eusapiści** zaręczają, że ich medium nie popełnia i w warunkach doświadczeń nie może popełniać oszustwa, oraz że oni zeznają prawdę; **antieusapiści** zaś mówią wyraźnie lub domyślnie, że albo

⁹ Mowa m.in. o artykułach autorstwa Hajoty: „Wyjątkowe medium”, publikowanych w *Kurjerze Warszawskim*, w numerach 17–20 z 1893 r.; były to tłumaczone na język polski sprawozdania włoskiego dyrektora obserwatorium astronomicznego w Mediolanie Giovanniego Schiaparellego z doświadczeń z udziałem Eusapii.

¹⁰ Sylwetki uczestników seansów zob. Mikołajko, „Spirytyzm”, 82–83.

¹¹ Wszystkie dopowiedzenia pochodzą od autora artykułu.

eusapiści kłamią, albo medium zręcznie ich oszukuje. Na tej osi obraca się cała polemika, w której chodzi nie o różnice w objaśnianiu faktów, ale o ich wiarygodność. (P 1893, 30, 357)¹²

Polemika miała dwa oblicza, to bardziej merytoryczne, zrationalizowane – autorami artykułów byli głównie przedstawiciele nauki, oraz emocjonalne – realizowane głównie przez felietonistów. Znacząca dla sporu o mediumizm była wymiana poglądów prowadzona na łamach „Przeglądu Tygodniowego”¹³ przez jej dwóch współpracowników – matematyka dr. Karola Hertza oraz krytyka literackiego Ignacego Matuszewskiego¹⁴. Przebieg tego sporu został już opisany¹⁵. W niniejszym artykule przedmiotem analiz uczyniono wypowiedzi felietonisty – Aleksandra Świętochowskiego. Wybór felietonu jako gatunku oraz osoby felietonisty ma swoje uzasadnienie. Felieton jest zsubiektywizowanym, nierzadko emocjonalnym opisem, czy bardziej komentarzem, otaczającej rzeczywistości. W XIX wieku przybierał formę jedno- lub wielowątkowej kroniki z życia miasta. Nierzadkim pretekstem do napisania felietonu była chęć wzięcia udziału w dyskusji na tematy angażujące opinię. Publicyści „wykorzystywali rubrykę felietonową do przedstawienia własnych poglądów, do podważenia argumentacji strony przeciwnej, do spojrzenia na zagadnienie z innej perspektywy. Jednym słowem, polemika była efektywnym i efektywnym z punktu widzenia oddziaływań perswazyjnych sposobem realizacji tematu w felietonie”¹⁶. Dyskusja wokół zjawisk spirytystycznych obserwowanych na seansach, przyjazd do Warszawy Eusapii Palladino, wyraźna polaryzacja stanowisk wokół „naukowości” mediumizmu – to idealny pretekst do napisania felietonu. Z kolei Aleksander Świętochowski to znany warszawski publicysta i felietonista, m.in. „Nowin”, „Przeglądu Tygodniowego” czy „Prawdy”, której był redaktorem i kronikarzem, podpisującym swoje teksty pseudonimem Poseł Prawdy¹⁷.

¹² Pisownia w cytatach zgodna z tekstami źródłowymi. Sygnaturę cytatu tworzą kolejno: skrót czasopisma, rok, numer, strona.

¹³ Mowa o następujących publikacjach: Karol Hertz, „Stołowe nogi contra Newton”, *Przegląd Tygodniowy* 26 (1893): 293–294; Ignacy Matuszewski, „O prawdę (Z powodu artykułu «Stołowe nogi contra Newton»)”, *Przegląd Tygodniowy* 27 (1893): 306–307; Karol Hertz, „Jeszcze o spirytyzmie”, *Przegląd Tygodniowy* 28 (1893): 318–319; Ignacy Matuszewski, „W odpowiedzi p. Hertzowi na artykuł «Jeszcze o spirytyzmie»”, *Przegląd Tygodniowy* 29 (1893): 326–327.

¹⁴ Krytyk literacki, współpracownik *Przeglądu Tygodniowego*, redaktor *Tygodnika Ilustrowanego*; sympatyk mediumizmu, uczestnik seansów spirytystycznych z Eusapią Palladino; autor książki *Czarnoksiężstwo i medyumizm*, Warszawa 1896, z dodatkiem *O Eusapii Palladino i mediumizmie (Wrażenia i uwagi naocznego świadka)*.

¹⁵ Magdalena Pietrzak, *Język sporu o Eusapię Palladino i mediumizm w prasie warszawskiej 2. połowy XIX wieku*, w: *Kryzysy i konflikty w języku i kulturze*, red. Bernadetta Ciesek-Słizowska, Marta Margiel, Joanna Przyklenk, Wioletta Wilczek, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2025, s. 187–201.

¹⁶ Magdalena Pietrzak, *Wyznaczniki gatunkowe felietonu drugiej połowy XIX wieku (na przykładzie tekstów Henryka Sienkiewicza, Bolesława Prusa i Aleksandra Świętochowskiego)* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013), 224.

¹⁷ Więcej na temat jego działalności felietonowej: tamże, 25–29; Bogdan Mazan, „Przywódca «młodych» jako polemista i pamfletista”, *Prace Polonistyczne* 45 (1989): 87–114.

Jako autor licznych artykułów programowych warszawskich pozytywistów nazywany był przywódcą oraz hetmanem „młodych”. Był nieprzejednany w walce z zacofaniem i klerykalizmem, głosił kult oświaty, opowiadał się przeciwko kłamstwu w nauce¹⁸.

Podstawę materiałową tego opracowania stanowią felietony publikowane w „Prawdzie” (dalej: P) od stycznia 1893 roku do stycznia 1894 roku. W analizach skoncentrowano się na warstwie stylistyczno-retorycznej prowadzonych polemik, podporządkowanych funkcji emotywniej, oczywiste stało się uwzględnienie kontekstu gatunkowego. Jednocześnie za Elżbietą Laskowską przyjmuje się, że wyrażanie emocji jest zawsze wartościowaniem, że wartościując, wyrażamy przekonania wartościujące oraz emocje. Zarówno wartościowanie, jak i wyrażanie emocji ma charakter perswazyjny¹⁹.

2. Posel Prawdy *contra* „nowa nauka”

Osią sporu w prasowej dyskusji o mediumizm było uznanie lub zakwestionowanie jego naukowości. Ponieważ eksperymenty przeprowadzano z udziałem medium odpowiedzialnego za wywoływanie „siły” tudzież „energii” sprawczej, należało także i je uwiarygodnić, a tym samym dowieść prawdziwości badań. Przeciwnicy mediumizmu podważali naukowy charakter seansów, twierdzili, że zjawiska przeczące prawom wiedzy muszą być oszustwem²⁰. Dyskredytowali Eusapię Palladino, nazywając ją *kuglarką*²¹, a *mediumizm oszustwem* oraz *kuglarstwem*. W felietonach Posła Prawdy zwraca uwagę obecność nacechowanego słownictwa nazywającego wprost lub pośrednio praktyki ‘świadomego wprowadzenia kogoś w błąd dla własnej korzyści’²². W odniesieniu do Palladino używa się określenia *kuglarka*. Kuglarzem/kuglarką była osoba, która bawiła publiczność magicznymi sztuczkami. Otóż pierwszym mężem Eusapii był taki właśnie sztukmistrz, stąd przypuszczenie, że sprawności w operowaniu przedmiotami mediumistka mogła się nauczyć od męża. Zatem leksem *kuglarka* może mieć odniesienie denotacyjne, choć kontekst jego użycia świadczy raczej o celowym wprowadzeniu wyzyskującym przenośne, a więc negatywne wartościowanie. Oto kilka cytatów:

¹⁸ O światopoglądzie Świętochowskiego zob. Samuel Sandler, „Wprowadzenie do «Liberum veto»”, w: Aleksander Świętochowski, *Liberum veto*, t. 1, wyb. i wstęp Samuel Sandler, komentarze Maria Brykalska (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976), 11–12.

¹⁹ Elżbieta Laskowska, „Emocje w dyskursie publicznym”, *Poznańskie Studia Slawistyczne* 8 (2015): 55.

²⁰ Zob. m.in. Herz, „Stołowe nogi”, 293–294.

²¹ *kuglarz* ‘człowiek pokazujący sztuki oparte głównie na zręczności i szybkości, sztukmistrz, magik [...], oraz z kwalifikatorem przenośny ‘matacz, krętacz, oszust’; z kolei kuglarstwo ‘sztuczki figlarza; błazeńskie sztuczki’, przen. ‘oszukiwanie’, za SJPD [hasło] *kuglarz*, dostęp 24.02.2024, <http://doroszewski.pwn.pl>.

²² SJPD [hasło] *oszustwo*, dostęp 24.02.2024, <http://doroszewski.pwn.pl>.

zdołał on wykryć, że mniemana kontrola obecnych jest biernym wykonywaniem woli **kuglarki** (P 1894, 1, 9)

a dość, gdy **kuglarka** powie, że obecni „sprzeciwiają się” myślowo i stanowią „*corrente contrario*”, ażeby on uznał to za słuszną przyczynę braku objawów (P 1894, 3, 32; też: P 1894, 2, 20)

Licho wie, co tam tkwi w tej **babie**, **kuglarka** czy **dziwołag** (P 1893, 51, 607)

O ile owa Eusapia jest dla nas **bezczelną kuglarką** (P 1894, 1, 9).

Negatywne wartościowanie leksemu *kuglarka* dopełniają inne deprecjonujące określenia: *dziwołag* czy stereotypująca etykieta *baba* (niekiedy dookreślona negatywnie wartościującą przydawką *prosta*: *jedna prosta baba*; P 1894, 1, 9). Seanse z udziałem Eusapii nazwie Świętochowski *przedstawieniem kuglarskim* (P 1894, 2, 20). Z kolei mediumizm etykietyzuje wartościujące nazwy: *kuglarstwo*, *sztuka*, *sztuczka* (P 1894, 2, 20), niekiedy wartościując dookreślone: *ordynarne sztuki* (P 1894, 1, 9). Znamienne jest także współokreślanie mediumizmu wyrażeniami z przydawką *nowa* – *nowa siła*, *nowa potęga*, *nowa prawda* – co znamienne ujętymi w cudzysłów, jako graficznym znakiem lekceważenia:

część **kuglarstwa** przeniknąłem i odtworzyłem, a prawdopodobnie jest nim również całość **sztuk** Eusapii (P 1894, 1, 9)

Jeżeli tedy 9/10 objawów „**nowej siły**” Eusapii okazało się **kuglarstwem**, to czyż mamy 1/10 uważać za „**nową prawdę**”? (P 1894, 1, 9)

choćby najbardziej wysilili swój rozum, przenikliwość, wiedzę, nie zdołają nigdy osiągnąć pewności, że nie stali się ofiarą **kuglarstwa**, przewyższającego ich zręcznością. (P 1893, 51, 607)

Cudotwórcza jej moc tak zaciekała kilku uczonych, że zebrawszy się w Medyolanie, poddali ją próbom, po których wprawdzie nie przemienili się z Szawłów na Pawłów, ale też nie wykryli żadnego **kuglarstwa**, chociaż ich zastanawiała stale wydymająca się spódnica Eusapii przy pewnych doświadczeniach. (P 1894, 1, 8–9)

Grupę nominacji negatywnie opisujących eksperymenty spirytystyczne uzupełniają określenia przywołujące różnorakie odniesienia, od religijnych: *jaselka z Łysej góry* (P 1894, 2, 20), *szabas mediumiczny* (P 1894, 2, 20), po erotyczne – *orgie mediumizmu i spirytyzmu* (P 1894, 3, 33). Ponadto dezawuuujący charakter mają metaforycznie użyty leksem: *trzęsawisko* (P 1893, 51, 607) oraz określenia odwołujące się do skojarzeń z zabawą: *heca z Eusapią* (P 1894, 2, 20), *humor karnawałowy* (P 1894, 2, 20), *figle ze stolami i stołkami* (P 1893, 49, 585), *komiczne i gorszące widowisko* (P 1894, 1, 9), a nawet z chorobą czy ekonomiczną: *oblęd*, *spekulacja* (P 1894, 2, 20):

Najbezpieczniej w **trzęsawisko** nie włączyć i pozwolić w niem grzęznąć innym, którzy mają mniej do stracenia (P 1893, 51, 607)

Dotychczasowa wiedza [...] sponiewierana w **orgiach mediumizmu i spirytyzmu** (P 1894, 3, 33)

Bo nigdy chyba kraj nasz nie oglądał tak **komicznego i gorszącego widowiska**, ażeby jedna prosta baba okpiwała przez kilka tygodni areopag uczonych mężów, którzy z jej dość **ordynarnych sztuk** wydobywali dla ludzkości „nowe prawdy”. (P 1894, 1, 9)

ale opuszcza nas zupełnie zdolność rozumienia ludzi, którzy w **hecy z Eusapią widzą „badanie naukowe”**. Jest to – **humor karnawałowy, oblęd, spekulacja** dążąca do opanowania łatwowiernych umysłów, **jaselka z Łysej góry** – co chcecie zresztą, **tylko nie „badanie naukowe”, nie „poszukiwanie prawdy”** (P 1894, 2, 20).

Skala tych odniesień, jak i zakres wpisanych w nie emocji, świadczy z jednej strony o kreatywności językowej felietonisty, z drugiej zaś o jego zaangażowaniu w sprawę. Dezawuowanie osoby i dokonań włoskiej spirytystki poprzez ośmieszenie jest celową strategią perswazyjną w polemice ze zwolennikami praktyk mediumicznych. Świętochowski sięga po środki erystyczne (*argumentum ad hominem*²³), nazywając Eusapię babą czy *dziwolgiem*, by ostrze krytyki skierować nie tyle na Włoszkę, ile na uczonych upatrujących w eksperymentach znamion nauki. Oznaką lekceważenia uczonych zaangażowanych w badanie zjawisk mediumicznych jest swoboda językowa wypowiedzi²⁴ (udział słownictwa kolokwialnego, np. *nie włączyć, grzęznąć, heca*).

Określeniem wprost nazywającym świadome wprowadzanie kogoś w błąd jest rzeczownik *oszustwo*. Co istotne, w felietonach Pośła Prawdy ten leksem użyty jest nie w bezpośrednich aktach wartościująco-emotywnych. Służy raczej kontekstowej ewaluacji w tych partiach narracyjnych, które relacjonują dotychczasowy przebieg sporu, zob.

Antieusapiści mają przynajmniej tę wyższość, że powołują się na prawa nie podlegające zaprzeczeniu i że strzegą naukę przed fantazją, kłamstwem i **oszustwem**, wymagając najściślejszej wiarygodności zjawisk i spostrzeżeń. (P 1893, 30, 357)

śród uroczystego nastroju, tak uroczystego, że gdy „Wiek” napiętnował eusapizm mianem **oszustwa**, przeraził strwożonych zuchwałością znieważenia „nowej potęgi” (P 1894, 1, 9)

że owe warunki, jakoby niezbędne dla ujawnienia się „nowej siły”, były warunkami umożliwiającymi Eusapii **oszustwo** (P 1894, 1, 9)

²³ Rozumienie środków retorycznych za: Krzysztof Szymanek, *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001), 52.

²⁴ Na temat emocjonalnego wymiaru polemik w kontekście zjawisk stylistycznych, zob. Monika Worsowicz, „Kilka uwag o polemice prasowej (Na przykładzie tekstów „Polityki”)", *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica* 9 (2007): 397–398.

Tam [w pracowni Wundta] **oszustwo** jest wyłączone, każda próba przeprowadzona celowo, z możliwą dokładnością i wprawą. (P 1893, 51, 608)

Niewiarę w prawdziwość zjawisk mających miejsce podczas seansów spirytystycznych publicyści sceptycznie do nich nastawieni, w tym także Świętochowski, starali się wyrazić poprzez odwołania do praktyk religijnych czy zabobonnych. W eksperymentach nie dostrzegano „nowej nauki”, nietypowe zjawiska lekceważąco określano mianem *cudów* (P 1893, 49, 585; P 1893, 51, 607) oraz traktowano jako wynik działania „tajemniczych sił”, z kolei Eusapię Poseł Prawdy nazywał *cudotwórczą Włoszką* (P 1893, 30, 357). Oto wybrane cytaty:

to [...] własność **pewnych osobników** do ulegania **pewnym tajemniczym wpływom i okazywania pewnych tajemniczych sił, o których filozofom dotychczas się nie śniło.** (P 1893, 30, 357)

Jeżeli sama myśl o „Johnie”, przeszedłszy z głowy pana O. do jej głowy, sprawia, że „John” tworzy się jako postać realna i urzęduje wszystkie **figle ze stołami i stolkami**, to czemuż **cała wiedza hipnotyczno-magnetyczno-mediumicznospirytystyczna** p. O. wraz z poglądami na oponentów nie miała się przelać do mózgu Eusapii? Po tylu **cudach** ten byłby jeszcze najmniejszy. (P 1893, 49, 585)

Szczególnym obiektem kpin Świętochowskiego był Julian Ochorowicz, który zainteresował się mediumizmem, spopularyzował seanse mediumiczne i widział w nich zaczątki nowej nauki. Obraz Ochorowicza – doktora nauk filozoficznych – w tekstach polemicznych Posła Prawdy jest negatywny. Felietonista „Prawdy” postrzega go jako osobę, która sprzeniewierzyła się nauce i z tej perspektywy kreśli jego wizerunek. Oto znamienne cytaty:

Człowiek, [...] który wszystkie dotychczasowe prace nauki medycznej **oddaje z szyderstwem kądzielnikom na bajki; który lekceważąc** najoczywistsze skutki dodatnie starań zapobiegawczych w cholerze, **wydrwiwa** je przez publicznością pism brukowych; który napiętnowawszy cały dorobek terapii mianem głupstwa, **ogłasza się za apostoła nowej ewangelii leczniczej; który jednocześnie trudni się znachorstwem i zapomocą magnetyzmu, hipnotyzmu blaszek i innych sztuczek kuruje wszelkie choroby**, nie zwracając żadnej uwagi na ujemne wyniki swoich zabiegów – musiał utracić kredyt naukowy. (P 1893, 51, 608–609)

Dzięki polemiczno-praktycznym tryumfom został jakimś **magikiem, fakirem, czarodziejem**, kimś, kto umie podrażnić a nawet zaspokoić ciekawość ludzką, ale nie umie zadość uczynić warunkom ścisłej wiedzy. (P 1893, 51, 608)

nasz generalny reprezentant i doktor **wszechnauk tajemniczych** (P 1893, 30, 357).

Wypowiedzi mają charakter demaskatorski, a zarazem oskarżycielski. Struktury paralelne z anaforycznie użytym wskaźnikiem *który* wzmacniają krytyczny ton. Wykładnikami wartościowania są konstrukcje werbalne nazywające niegodne naukowca postępowania: *oddać z szyderstwem, lekceważyć, wydrwić, napiętnować*. Negatywny obraz uzupełnia leksyka nazywająca praktyki paramedyczne i paranaukowe: *znachorstwo, magnetyzm, hipnotyzm, sztuczki*. Wartościujący charakter, służący dezawuacji uczonego, tworzą ponadto etykietyzujące określenia przynależące do pola semantycznego związanego z magią. Są to rzeczowniki: *magik, fakir, czarodziej*, co charakterystyczne – ujęte w ciąg wyliczeniowy wzmagający ocenę, oraz rozbudowane określenia nominalne: *nasz generalny reprezentant, doktor wszechnauk tajemniczych* (P 1893, 30, 357), *główny krzewiciel wszystkich tajemniczych izmów* (P 1894, 1, 9).

Deprecjacji Ochorowicza, jego fascynacji mediumizmem, służą rozbudowane komentarze ujęte w metaforyczne opisy odwołujące się do codziennych czynności, np. gotowania:

główny krzewiciel wszystkich tajemniczych izmów, p. Ochorowicz [...] pośpieszył „po nowe prawdy” do Rzymu, gdzie w mieszkaniu p. Siemiradzkiego **zebrał korzec faktów i spostrzeżeń**, które **ugotowawszy w swej teorii, wlał w misy Kuryera warsz. i Tygodnika ilustr. dla nakarmienia nas, prostaków, strawą nieznanej a życiodawczej mądrości**. (P 1894, 1, 9)

Typowe w dyskusjach polemicznych Posła Prawdy jest przywoływanie słownictwa sakralno-biblijnego²⁵. Swoistą powagę, a niekiedy patos właściwy tej warstwie leksykalno-frazeologicznej, wykorzystał publicysta do krytyki działań Ochorowicza i zwolenników mediumizmu. Leksem *apostoł* buduje etykiety: *apostoł nowej ewangelii leczniczej* (P 1893, 51, 608), *apostołowie* (P 1894, 3, 32), *apostołowie nowej nauki* (P 1894, 1, 8), *nauka apostołów* (P 1894, 3, 32). Mianem *ewangelii* oraz *nowej wiary* określany jest mediumizm, który ma zostać *objawiony* i *głoszony w świątyniach*:

Z uznaniem dla świeżo odkrytych praw i zjawisk, które odeślą naszą wiedzę dotychczasową do zakładu nieuleczalnych kalek, wstrzymujemy się, dopóki **nowa ewangelia nie zostanie nam objawioną**. (P 1893, 49, 585)

Niech więc **apostołowie nowej wiary** pozostawią pod **naszą pogańską opieką** tę starą, szacowną rudę [tj. wiedzę akademicką] i nie chcą nam jej przerabiać **na świątynię dla Eusapii**, dla której mogą wnieść okazały cyrk lub amfiteatr do przedstawień. (P 1894, 3, 33)

Szczególny ładunek emocjonalny niosą te wypowiedzi, w których leksyka religijna wyzyskiwana jest do budowania obrazów mających ośmieszyć praktyki spirytystyczne

²⁵ Zob. Pietrzak, *Wyznaczniki*, 228.

i naukowe aspiracje mediumistów. Moc perswazyjną wyzwała obraz walki o nową naukę pod sztandarem „wydymającej się spódnicy”²⁶. Nie tylko leksyka religijno-sakralna, lecz także inne wykładniki stylizacji biblijnej (struktury bezosobowe: *i będzie powiedziano*, nominacje: *ród człowieczy, gmach wiedzy*) sprawiają, że komentarz Posła Prawdy przenika ironia zawierająca duży ładunek drwiny i sarkazmu²⁷:

Teraz najdalej wysunięty postęp idzie w przyszłość **pod sztandarem ze spódnicy Eusapii. Ta wspaniała chorągiew** wiedzie nas do boju za „**nowe prawdy**”, w nią wpatrzeni burzymy stary i zmarszały gmach wiedzy i na jego miejscu mamy **zbudować świątynię lepszej wiary**. I będzie powiedziano kiedyś w jej **ewangelii**: Chadzał ród człowieczy w ciemnościach i błędzie. Aż oto w skromną żonę maszynisty neapolitańskiego wstąpił duch, który zaczął jej **wydymać spódnice**, podnosić stoły, szturgać obecnych w plecy i w nos, wysuwać z pod nich krzesła i czynić inne **cuda**, godne jego **nadziemskiego pochodzenia**. (P 1894, 3, 32)

Ironicznemu przedstawieniu mediumizmu i jego zwolenników służy metafora światła. Świętochowski wprowadza leksykę świetlaną (*światło nowej prawdy, olśnieni błyskawicą i powaleniu piorunem, promienie światła, olśnieni*), by tworzyć rozbudowane obrazy wyzyskujące kontrast światła i ciemności, prawdy i grzechu. Wspomaga w ten sposób tok argumentacyjny (zob. P 1893, 36, 357) oraz ogólnie perswazyjny. Symbolika świetlna służy także hiperbolizacji opisu, jest istotnym środkiem obrazotwórczym, a jednocześnie humorystycznym. Czytelnik „widzi” obraz oślepionych i powalonych sceptyków nowej mediumicznej nauki oraz jako przedstawiciel ludzkości świętuje rocznice urodzin Eusapii i jej obecności w Warszawie, podziwiając „wydymającą się spódnice”:

Ale **światło nowej prawdy rozproszyło ciemności**, na pamiątkę zaś tego wielkiego zdarzenia cała ludzkość obchodzi uroczyste dzień urodzin Eusapii oraz rocznicę jej pobytu w Warszawie, gdzie wystawiana jest na widok publiczny prawdziwa jej spódnica, pod którą kryła się moc działająca cuda. (P 1894, 3, 32)

Gdy więc zawiązało się towarzystwo akcyjne, które za składkową sumę sprowadziło do Warszawy p. Paladino, leżeliśmy twarzami ku ziemi na gruzach wiedzy, **olśnieni błyskawicą i powaleniu piorunem „nowych prawd”**. Ażeby z grzesznych ust nie wyszła bluźniercza para przeciwko objawieniu, wezwano do kontroli ludzi najrozmaitszych: lekarzów, przyrodników, literatów, prawników, poetów itd. (P 1894, 1, 9)

Tymczasem eusapiści i medyumiści, schwyciwszy garść faktów podejrzanych, ogłaszają je za garść **promieni światła**, jak gdyby nauka była składem surowego materiału. (P 1893, 30, 357)

²⁶ Efekt w postaci unoszącej się spódnicy Eusapii był wielokrotnie przywoływany w sprawozdaniach z seansów spirytystycznych.

²⁷ Zob. Mazan, „Przywódca”, 101.

Pojmujemy kontrolerów cudotwórczej włoszki, gdy nie zdemaskowawszy jej oszustwa i przedsięwziąwszy najskrupulatniejsze (według nich) środki zapobiegawcze, bronią prawdopodobności swych zmysłów i przysięgają, że istotnie widzieli to, co zeznają, ale nie pojmujemy ich pychy i wyniosłego tonu wobec tych, którzy albo nie ufają ich zmysłom, albo nie są **ośnieni** ich odkryciami. (P 1893, 30, 357)

Obok metafor środkiem zarówno perswazyjnym, jak i obrazotwórczym chętnie wykorzystywanym przez Świętochowskiego w polemikach były porównania²⁸. W jednym z wywodów felietonista stara się obalić argument dotyczący odpowiedniej kontroli seansów spirytystycznych, a właściwie kompetencji uczonych wytypowanych do roli świadków eksperymentów z Eusapią w ten sposób, że odwołuje się do banalnych czynności, jakimi są przetarcie okularów czy wyjęcie waty z uszu. Taka trywializacja dodatkowo wywołuje efekty humorystyczne:

Wszystkie dorywcze „seanse”, nawet złożone z uczestników wykształconych i wiarogodnych, ale nieprzygotowanych specjalnie i niewładających środkami dociekań naukowych, są licha warte. Że jeden będzie trzymał medium za nogi lub ręce, drugi ustawi przyrząd fotograficzny, trzeci zrewiduje kąty pokoju, czwarty przyniesie jakąś maszynkę elektryczną – **to wszystko razem ma takie znaczenie dla wyniku doświadczeń, jak staranne przetarcie binokli lub wyjęcie waty z uszu.** (P 1893, 51, 608)

Rolą felietonistów było opisywać spór w sposób efektowny i efektywny, czyli w taki, by czytelnik nie miał wątpliwości, jakie poglądy w kwestii mediumizmu i zdolności mediumicznych Eusapii ma jego felietonista. W każdym razie takich wątpliwości nie mieli czytelnicy „Prawdy”. By osiągnąć cel, Poseł Prawdy łączył jednocześnie role nauczyciela i moralisty z rolami kpiarza i demaskatora. W polemikach, choć niewolnych od argumentacji merytorycznej, dominujący był ton emocjonalny. Czytelników starał się przekonać do swoich racji, jednocześnie ośmieszając i dyskredytując zwolenników mediumizmu. W tym celu chętnie sięgał po ironię, metaforyzację, barwne porównania, aluzje biblijne (zwłaszcza ewangeliczne) oraz słownictwo aksjologiczne.

Bibliografia

- Doroszewski, Witold, red. *Słownik języka polskiego*. T. I–XI. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. <http://doroszewski.pwn.pl>.
- Herz, Karol. „Stołowe nogi contra Newton”. *Przegląd Tygodniowy* 26 (1893): 293–294.
- Karłowicz, Jan, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki. *Słownik języka polskiego*. T. 1–8. Warszawa: Nakładem prenumeratorów, 1900–1927. <https://crispa.uw.edu.pl>.

²⁸ Pietrzak, *Wyznaczniki*, 229.

- Laskowska, Elżbieta. „Emocje w dyskursie publicznym”. *Poznańskie Studia Slawistyczne* 8 (2015): 51–63.
- Markiewicz, Henryk. *Pozytywizm*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999.
- Mazan, Bogdan. „Przywódca «młodych» jako polemista i pamflecista”. *Prace Polonistyczne* 45 (1989): 87–114.
- Mikołajko, Anna. „Spirytyzm czy mediumizm? O polskich zmaganiach ze zjawiskami przeczącymi nauce”. W: *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939. Formacje, ludzie, idee*. T. 2, 38–117, red. Monika Rzeczycka, Izabela Trzcńska. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2019.
- Pietrzak, Magdalena. *Wyznaczniki gatunkowe felietonu drugiej połowy XIX wieku (na przykładzie tekstów Henryka Sienkiewicza, Bolesława Prusa i Aleksandra Świętochowskiego)*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013.
- Sandler, Samuel. „Wprowadzenie do «Liberum veto»”. W: Aleksander Świętochowski, *Liberum veto*. T. 1, 5–114. Wybór i wstęp Samuel Sandler, komentarze Maria Brykalska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976.
- Surman, Jan. „Julian Ochorowicz’s experiments with Eusapia Palladino 1894: The temporality of mass media and the crisis of local credibility”. *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 58 (2022): 24–41.
- Szymanek, Krzysztof. *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.
- Trzcńska, Izabela, Monika Rzeczycka. „Oblicza polskiego ezoteryzmu 1890–1939”. W: *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939. Formacje, ludzie, idee*. T. 2, 7–36, red. Monika Rzeczycka, Izabela Trzcńska. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2019.
- Worsowicz, Monika. „Kilka uwag o polemice prasowej (Na przykładzie tekstów «Polityki»)”. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica* 9 (2007): 393–400.

Wykaz skrótów

P – „Prawda”.

SJPD – Doroszewski, Witold, red. *Słownik języka polskiego*.

SW – Karłowicz Jan, Adam A. Kryński, Władysław Niedźwiedzki. *Słownik języka polskiego*.

Emocjonalny wymiar polemiki prasowej o Eusapię Palladino i mediumizm w felietonach Aleksandra Świętochowskiego

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza stylistyczno-retoryczna felietonowych polemik o Eusapię Palladino i mediumizm, prowadzonych w prasie warszawskiej pod koniec XIX wieku. Podstawę materiałową stanowią felietony autorstwa Aleksandra Świętochowskiego publikowane w „Prawdzie” od stycznia 1893 roku do stycznia 1894 roku. Analizy koncentrują się na wskazaniu wykładników stylistycznych i retorycznych podporządkowanych funkcji emotywniej, z uwzględnieniem kontekstu gatunkowego. Badania wykazały, że głównym celem felietonowego działania Świętochowskiego było ośmieszenie i zdeprecjonowanie praktyk spirytystycznych oraz osób (uczonych) propagujących te zjawiska. W tym celu publicysta chętnie sięgał do środków językowych pełniących funkcje obrazotwórcze (metafory, porównania, leksyka świetlna) oraz tych,

które były nośne perswazyjnie (leksyka religijna, słownictwo aksjologiczne z różnych kręgów semantycznych).

The emotional dimension of the press polemic on Eusapia Palladino and mediumship in Aleksander Świętochowski's columns

Summary

The aim of this article is to conduct a stylistic and rhetorical analysis of the press debates on Eusapia Palladino and mediumship that took place in Warsaw's press at the end of the 19th century. The primary material consists of columns written by Aleksander Świętochowski published in "Prawda" from January 1893 to January 1894. The analyses focus on identifying stylistic and rhetorical indicators subordinated to the emotive function, taking into account the genre context. The research has shown that the main goal of Świętochowski's column-writing was to ridicule and deprecate spiritualist practices and the individuals (scholars) promoting these phenomena. To this end, the journalist frequently employed linguistic devices that served illustrative functions (metaphors, comparisons, luminous lexicon) and those that were persuasive (religious lexicon, value-laden vocabulary from various semantic fields).

Cytowanie

Pietrzak, Magdalena. „Emocjonalny wymiar polemiki prasowej o Eusapię Palladino i mediumizm w felietonach Aleksandra Świętochowskiego”. *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny* 24 (2025): 273–285. DOI: 10.18276/sj.2025.24-17.